

УДК 347.624.1

ВИДИ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ: АНАЛІЗ СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Явор О.А., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри цивільного права № 2
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Автор звертається до доктринальних положень теорії права з метою надання загальної характеристики юридичних фактів у сімейному праві, а також встановлення основних критеріїв для їх класифікації. В статті розкрито головні напрями у дослідженні юридичних фактів з точки зору потреб практики врегулювання суспільних відносин на сучасному етапі їх розвитку.

Ключові слова: юридичний факт, сімейні правовідносини, юридична дія, юридична подія, правовий стан.

Автор обращается к доктринальным положениям теории права с целью предоставления общей характеристики юридических фактов в семейном праве, а также установления основных критериев для их классификации. В статье раскрыты главные направления в исследовании юридических фактов с точки зрения потребностей практики урегулирования общественных отношений на современном этапе их развития.

Ключевые слова: юридический факт, семейные правоотношения, юридическое действие, юридическое событие, правовое положение.

Yavor O.A. TYPES OF LEGAL FACTS: ANALYSIS OF FAMILY LEGISLATION OF UKRAINE

The author refers to the provisions of doctrinal law theory to provide general characteristics of the legal facts in family law, as well as establishing the basic criteria for their classification. The article discloses the principal directions in the study of the legal facts in terms of the needs of settlement practices of public relations at the present stage of their development.

Key words: legal fact, family relationship, legal action, legal event, legal position.

Сімейні правовідносини від інших різновидів відносин у праві відрізняє своєрідність юридичних фактів, на підставі яких вони виникають. Це такі юридичні факти як шлюб, спорідненість, факт народження, акт усиновлення, встановлення опіки й піклування тощо. Часто такі факти поєднують не тільки юридичні, але й біологічні начала [1, с. 10]. Відповідна природа учасників юридичних фактів строго персоніфікує учасників сімейно-правових відносин, надає самим відносинам суто особистісний характер.

Більш глибоке вивчення юридичних фактів у сімейному праві України, з одного боку, дозволить вдосконалити існуючу на сьогодні в юридичній доктрині характеристику сімейно-правових відносин, виявити специфіку в їх правовому регулюванні, встановити закономірності й тенденції подальшого розвитку цієї сфери суспільних відносин. З іншого, без такого вивчення не можна досягти ефективного регулювання сімейних відносин – як на нормотворчому, так і на індивідуальному рівнях. В цьому сенсі дослідження юридичних фактів в сімейному праві виконує суто прикладну функцію – сприяє правильному відбору й закріпленню юридичних фактів в нормативних приписах, допомагає зрозуміти взаємозв'язок різних способів впливу на фактичні відносини і процеси, встановлює межу між тими відносинами, що потребують конкретної моделі правового регулювання, і тими, що мають захищатися правом, але при цьому залишати простір саморегулювання учасникам таких відносин.

Вирішення цих завдань є неможливим без належної класифікації юридичних фактів в сімейному праві України. Не можна не погодитись із тими вченими, які підкреслюють, що

«класифікація юридичних фактів – необхідний засіб вивчення правовідносин, особливостей правового регулювання. У цій якості вона широко використовується в науці, на практиці, в юридичній освіті... Її подальший розвиток може виявитися корисним для вирішення різноманітних завдань правознавства, у тому числі для соціологічних досліджень у юридичній науці» [2, с. 30]. Визначаючи місце юридичного факту в класифікаційній схемі, ми тим самим з'ясуємо його співвідношення із іншими однорідними явищами, теоретично його пояснюємо. Класифікація юридичних фактів в сімейному праві ставить нові питання, настановлює на невирішені завдання, дозволяє висловлювати припущення про перспективи розвитку тих чи інших категорій юридичних фактів, передбачати ці зміни.

Метою статті є вдосконалення теоретичних аспектів класифікації юридичних фактів у сімейному праві України. Для досягнення поставленої мети у статті необхідно вирішити такі основні завдання: визначити підстави класифікації юридичних фактів у сімейному праві України; розглянути окремі види юридичних фактів. Крім того, серед завдань цієї статті – з'ясувати, чи охоплюють вироблені правовою доктриною загальнотеоретичні підходи до класифікації юридичних фактів усі можливі життєві обставини, з якими сімейне право пов'язує виникнення, зміну або припинення правових відносин, і, за необхідності, запропонувати виділяти у сімейному праві поряд із відомими видами юридичних фактів додаткові їх види та обґрунтувати такі пропозиції.

Існують різні класифікації юридичних фактів – традиційна для юридичної науки класифікація за вольовою ознакою [3, с. 80-81], за

тривалістю існування, за юридичними наслідками, за характером фактичних підстав юридичних наслідків, за доказовим значенням, за формою вираження, за завершеністю тих чи інших явищ [4, с. 7; 5, с. 14], за юридичною спрямованістю, за характером правила поведінки (матеріальні чи процесуальні), позитивні і негативні юридичні факти, за ступенем визначеності [6, с. 57; 7, с. 474; 8, с. 86], за характером дії [9, с. 31-32] тощо. Класифікація юридичних фактів на основі якомога більшої кількості підстав сприяє більш ґрунтовному їх дослідженню.

Зупинимося на найбільш значущих класифікаціях юридичних фактів, застосувавши їх до сімейно-правових відносин.

Як було зазначено вище, загальною визначенням у правовій доктрині є поділ юридичних фактів за критерієм вольової ознаки. За цим критерієм юридичні факти поділяються на юридичні дії та юридичні події [10, с. 11].

Дії і події, звичайно, можуть виникати й існувати безвідносно до права. Однак статус юридичних фактів вони набувають тільки у зв'язку із правом. Так, можна виділити ті дії й події, які мають місце в сфері сімейних відносин, але правового характеру не набувають, а отже – не мають статусу юридичних фактів. Наприклад, хрещення дитини є дією, яку вчиняють батьки, але вона не має правового характеру і не є юридичним фактом, а тому не може виступати підставою для виникнення, зміни або припинення прав і обов'язків. Домовленість між подружжям щодо розподілу обов'язків з приводу ведення домашнього господарства також не є предметом правового регулювання, а тому в даному разі не йдеться про юридичний факт. Вирішення батьками питання, до якої спортивної секції віддати дитину і з якого віку вона має вивчати іноземну мову, святкування річниці одруження і т.д. не є питаннями, що перебувають в площині правового регулювання. Тому головне, що має бути з'ясовано, перш ніж вдаватися до розподілу юридичних фактів на дії і події, – це питання щодо того, чи дійсно має місце юридично значуща обставина.

Як вже було сказано, юридичними фактами можуть виступати або власні вчинки суб'єкта права, які залежать від його волі й виступають певною формою його волевиявлення, або обставини, що не залежать від волі цього суб'єкта і сприймаються ним як відносно самостійні події. Йдеться про дві основні групи юридичних фактів – дії і події.

Юридичні дії – це юридично значущі вчинки особи. Вони поділяються на правомірні та протиправні. Слід погодитись із зауваженнями тих вчених, які вказують, що у класифікації юридичних фактів, залежно від зв'язку з індивідуальною волею, замість використовуваного поняття «дії» слід вживати поняття «діяння», яке є більш точним, оскільки передбачає також і випадки бездіяльності [11, с. 93]. Відповідно, можна вести про юридичні діяння.

Правомірні діяння – це вчинки особи або її бездіяльність, які відповідають нормам та принципам права. Такі діяння є соціально корисними чи допустимими з точки зору права. У сімейному праві правомірні діяння склада-

ють більшість юридичних фактів – укладення шлюбу, реєстрація народження дитини, сплата аліментів, домовленість між батьками, з ким буде проживати дитина після розлучення, усиновлення тощо.

Неправомірні діяння – це вчинки особи або її бездіяльність, які суперечать нормам та принципам права. Важливо пам'ятати, що неправомірні діяння можуть мати різний характер і, відповідно, різні юридичні наслідки. Це, зокрема, можуть бути:

- правопорушення – протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (для сімейного права приклад правопорушення – укладення фіктивного шлюбу, невиконання обов'язку із державної реєстрації народження дитини, несплата аліментів тощо);

- об'єктивно неправомірне діяння – протиправне, безневинне, соціально шкідливе діяння (для сімейного права цей різновид юридичних фактів не є характерним);

- зловживання правом – діяння, що може формально відповідати нормам права, але є суспільно шкідливим, порушує права і законні інтереси інших осіб. Для сімейного права питання зловживання правом як різновиду юридичних фактів є малодослідженим. Так, суди оцінюють як зловживання правом поведінку того із батьків, з ким проживає дитина, щодо звернення до суду із позовом про надання дозволу на виїзд дитини за кордон за умов відсутності звернення до іншого з батьків з проханням про надання дозволу на виїзд дитини на відпочинок за кордон, неповідомлення про час, термін та мету поїздки та країну, куди буде вивезено дитину. З іншого боку, якщо той із батьків, з ким проживає дитина, звертається до іншого з батьків за наданням дозволу на тимчасове вивезення дитини за кордон, наводячи аргументи щодо корисності для дитини такої поїздки, але отримує відмову, остання може бути розцінена судом як зловживання правом.

У свою чергу правомірні діяння залежно від спрямованості волі суб'єкта поділяються на юридичні акти та юридичні вчинки. Юридичні акти – це діяння, спрямовані на досягнення певного правового результату.

Юридичні акти також не є однорідною групою. Серед юридичних актів слід виділити юридичні акти, які вчиняються самими учасниками сімейних відносин (а отже, є формою безпосередньої реалізації їх прав і обов'язків) – надання нотаріально завіреної довіреності на представництво жінки і (або) чоловіка для подання заяви про реєстрацію шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану; відмова від реєстрації шлюбу; укладення подружжям між собою договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя; укладення договору про надання утримання одному з подружжя, в якому визначаються умови, розмір та строки виплати аліментів; і акти, що походять від третіх осіб – уповноважених державою суб'єктів, що безпосередніми учасниками сімейних відносин не виступають (а отже, має місце правозастосування) – реєстрація

шлюбу; рішення суду про надання права на шлюб особі, яка досягла шістнадцяти років, але не досягла шлюбного віку, за її заявою; рішення суду про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним; рішення суду про визнання шлюбу недійсним тощо.

Юридичні вчинки – це дії, які породжують юридичні наслідки незалежно від спрямованості волі на їх настання. Суб'єкт вчинення може навіть не знати про можливі юридичні наслідки або оцінювати їх неправильно. Так, наприклад, аморальна поведінка нареченої / нареченого, приховання нею / ним обставин, що мають істотне значення (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість тощо), можуть стати підставою для відмови від укладення шлюбу. Таким чином, вчинок, який не було спрямовано на настання юридичних наслідків, може їх потягти за собою, але лише за умови, що інший учасник відносин вчинить відповідний юридичний акт. В іншому разі, усі вказані обставини – аморальна поведінка, приховання обставин, що мають істотне значення, тощо – взагалі так і не набудуть статусу юридично значущих. Аналогічний статус, наприклад, має відмова дружини від народження дитини (може стати підставою для розірвання шлюбу), фактичне припинення шлюбних відносин (тягне за собою особливий порядок вирішення спорів між подружжям), одержання нагород під час шлюбу (є підставою для їх визнання особою власністю того із подружжя, ким їх отримано), негідне поведіння одного із подружжя у шлюбних відносинах (може бути підставою, якщо інший з подружжя про це заявить, для втрати права на утримання). Це дії, які можуть породжувати юридичні наслідки, але при цьому саме їх вчинення не продиктоване бажанням настання таких наслідків.

Сімейне право особливо яскраво виявляє неповноту наведеної класифікації юридичних фактів: поза нею залишаються, зокрема, такі факти як нездатність дружини до народження дитини; небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини; непрацездатність одного із подружжя як підстава для утримання; стан вагітності дружини як підстава для її утримання чоловіком або проживання одного з батьків з дитиною-інвалідом, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду; перебування на момент розірвання шлюбу у віці, коли до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років та спільне проживання у шлюбі не менш як десять років; інвалідність; поновлення працездатності, тощо. До цього ж переліку можна додати юридичні факти, що стають підставою для того, щоб:

– право одного з подружжя на аліменти, які були присуджені за рішенням суду, було припинено: 1) одержувач аліментів перестав потребувати матеріальної допомоги; 2) платник аліментів неспроможний надавати матеріальну допомогу;

– рішенням суду може було позбавлено одного з подружжя права на утримання або обмежено його строком: 1) подружжя пере-

бувало в шлюбних відносинах нетривалий час; 2) непрацездатність того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, виникла в результаті вчинення ним умисного злочину; 3) непрацездатність або тяжка хвороба того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, була прихована від другого з подружжя при реєстрації шлюбу; 4) одержувач аліментів свідомо поставив себе у становище такого, що потребує матеріальної допомоги.

Усі наведені вище приклади юридичних фактів у сімейному праві переконливо доводять необхідність погодитись із тими вченими, які за вольовою ознакою виділяють не тільки події й юридичні дії, але й стани.

Відзначимо, що в науковій літературі вже давно обговорюється питання про місце фактів-станів в системі юридичних фактів. Одні автори виділяють їх в окрему категорію юридичних фактів, інші ж відносять їх або до дій, або до подій. Розглянемо обидві позиції.

Перша категорія авторів стверджує, що стан (нездатність до народження дитини, інвалідність, перебування у певному віці тощо) – це юридичні факти, які характеризуються складністю і відносною стабільністю, існують тривалий час, безперервно або періодично, породжуючи юридичні наслідки. Інша категорія авторів вважає, що стан сам по собі не може розглядатися як вид юридичного факту, оскільки, на їхню думку, юридичним фактом є тільки виникнення або припинення того чи іншого стану, як, наприклад, вступ у шлюб.

На наше переконання, стан завжди виступає елементом фактичного складу: саме по собі перебування у певному стані не виступає самостійною підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Але за умови наявності іншого юридичного факту (як правило, юридичного акту) здобуває юридичне значення.

В цілому, вважаємо, що критика віднесення станів до юридичних фактів долається наявністю на даний момент необхідності визначити правову природу тих явищ, які названі критиками такої концепції триваючими правовідносинами, оскільки всі спроби визначити їх іншим способом є вкрай невдалими. Наприклад, стан перебування у шлюбі не може бути зведений лише до триваючих правовідносин, оскільки він має юридичне значення не тільки для осіб, що вступили в шлюб, але і для інших суб'єктів права і не може бути зведений за своїм юридичним значенням тільки до сукупності прав та обов'язків подружжя по відношенню один до одного. Окремі стани взагалі не можуть здобувати характеристику триваючих правовідносин (нездатність мати дітей, інвалідність тощо). Тому станам як різновиду юридичних фактів давно слід надати місце в традиційній системі юридичних фактів для впорядкування регулювання правовідносин, що виникають, насамперед, у сфері сімейного права, яка вельми потребує цього на даний момент [12, с. 79].

Юридичні події – це юридично значущі життєві обставини, настання яких не залежить від волі людини. У свою чергу, юридичні події можуть бути поділені на відносні (викликані діяльністю людей: наприклад, народжен-

ня дитини) та абсолютні (ті, які не пов'язані з діяльністю людей; наприклад, падіння метеориту, але приклади таких юридичних фактів в сімейному праві зустрічаються вкрай рідко).

Втім, це не єдина можлива класифікація юридичних фактів в сімейному праві. Так, залежно від необхідності наявності або відсутності життєвих обставин виділяють позитивні і негативні юридичні факти. Наприклад, наявність стану непрацездатності одним із подружжя є позитивним юридичним фактом для набуття права отримувати аліменти; відсутність іншого шлюбу для укладення нового шлюбу – негативний юридичний факт [4, с. 9].

Залежно від юридичних наслідків юридичні факти поділяються на факти, що породжують правовідносини (наприклад, укладення шлюбу), факти, що змінюють правовідносини (наприклад, укладення договору про порядок спільного користування об'єктами спільної сумісної власності), факти, що припиняють правовідносини (наприклад, розірвання шлюбу). Крім того, слід погодитись із вченими, які також говорять про необхідність виокремлення змішаного виду юридичних фактів, які поєднують у собі ознаки правозмінюючих та правоприпиняючих юридичних фактів [13, с. 8], а також виділення правопоновлюючих юридичних фактів, тобто юридичних фактів, наявність яких спричиняє поновлення прав та обов'язків, які існували раніше.

Ми також вважаємо необхідним доповнення представленої на сьогодні в правовій доктрині класифікації юридичних фактів на факти, що тягнуть за собою виникнення, зміну або припинення правовідносин, і юридичні факти, що призводять до інших юридичних наслідків (в першу чергу йдеться про набуття, зміна або втрата відповідного правового статусу).

Отже, підводячи підсумки сказаного, маємо відзначити, що сьогодні найбільш затребуваною класифікацією юридичних фактів залишається класифікація за вольовою ознакою. Є актуальною вказана тенденція і для сімейного права України. За цією класифікацією серед юридичних фактів виділяють: 1) юридичні діяння, які можуть мати правомірний характер (юридичні акти і юридичні вчинки) і неправомірний (правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживан-

ня правом); 2) юридично значущості події, що можуть бути абсолютними і відносними; 3) факти-стани, що мають велике значення для розвитку сімейних відносин в країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Данилин В. И. Юридические факты в советском семейном праве / В. И. Данилин, С. И. Реутов. – Свердловск : Издательство Уральского университета, 1989. – 156 с.
2. Кикоть Г. В. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права / Г. Кикоть. – Право України. – 2003. – № 7. – С. 29-32.
3. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.
4. Баландіна В. Г. Юридичні факти в податковому праві: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / В. Г. Баландіна; Державний НДІ Міністерства внутрішніх справ України. – К., 2009. – 19 с.
5. Завальний А. М. Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А. М. Завальний. – К., 2007. – 22 с.
6. Вакарюк Л. Поняття та природа типової юридичної конструкції у фінансовому праві / Л. Вакарюк // Право України. – 2008. – № 5. – С. 56-60.
7. Сливич І. І. Класифікація юридичних фактів у кримінально-процесуальному праві / І. І. Сливич // Держава і право: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2005. – Вип. 30. – С. 473-478.
8. Чернадчук В. Окремі ознаки юридичних фактів у бюджетному праві / В. Чернадчук // Право України. – 2006. – № 5. – С. 85-88.
9. Чувакова А. М. Юридические факты, фактические составы и их дефекты : монография / А. М. Чувакова. – Одесса : Фенікс, 2009. – 112 с.
10. Сливич І. І. Юридичні факти в кримінальному процесі України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / І. І. Сливич ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 19 с.
11. Данилюк О. В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин [текст]: дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. В. Данилюк; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 202 с.
12. Храпунова Е. А. К вопросу места состояний в системе юридических фактов, влекущих возникновение, изменение и прекращение гражданских правоотношений / Е. А. Храпунова // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2012. – № 2 (21). – С. 78-81.
13. Данилюк Ю. В. Окремі проблемні питання класифікації юридичних фактів у конституційному праві України / Ю. В. Данилюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2010. – № 2. – С. 7-14.